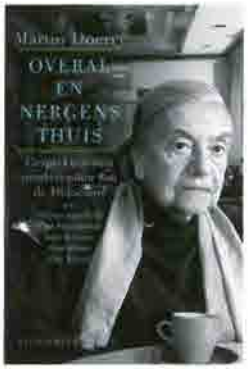
ondervraagden op de een of andere manier buiten zichzelf. Enkelen van hen ontkennen overlevende van de Holocaust te zijn. Heinz Berggruen, kunsthandelaar en verzamelaar, verliet Duitsland al in 1938, omdat de nazi's hem het schrijven als medewerker van de *Frankfurter Zeitung* verboden. Hij zegt niets met de Holocaust te maken te hebben, maar weet tegelijkertijd heel goed dat hij het heeft overleefd, omdat hij op tijd weg ging. De schrijver Georges-Arthur Goldschmidt werd door zijn ouders in 1938 in Hamburg op de trein gezet en bracht de oorlog door in een Frans kindertehuis. In zijn autobiografie *Über die Flüsse* beschrijft hij hoe hij in 1945 de eerste foto's van de concentratiekampen ziet: 'De ondraaglijke aanblik van die foto's vervulde de beschouwer (met het besef) dat hij nog bestond.' Voor Goldschmidt zijn de overlevenden daarom slechts degenen die het concentratiekamp via de poort hebben kunnen verlaten.
De Hongaarse schrijver Imre Kertész werd naar Auschwitz gedeporteerd en overleefde Buchenwald. Zelfs hij stelt: 'Om te kunnen overleven moet je door de hel – en in de hel wordt je vuil. Onschuldig zijn degenen die zijn gestorven. Maar iemand die het heeft overleefd, kan gewoon niet helemaal onbezoedeld zijn gebleven door dat algemeen menselijk vuil.'
De schuldgevoelens, de onmogelijkheid van slachtofferschap, de schaamte ten opzichte van overleden vrienden en familie of juist de eigen kinderen en kleinkinderen: het zijn immense worstelingen waarover de geïnterviewden in *Overal en nergens thuis* vertellen. Het optekenen van getuigenissen uit de eerste hand is de beste manier om de ervaringen en complexiteit van de holocaust op latere generaties over te brengen.

Daan Schuijt

JÜRGEN TRIMBORN, *LENI RIEFENSTAHL. EEN DUITSE CARRIÈRE. BIOGRAFIE.*
(MEULENHOFF 2007) 428 BLZ., PRIJS € 27,50.

De mythevorming rond de omstreden Leni Riefenstahl, maakt het lastig een academisch verantwoorde biografie over haar te schrijven. In de inleiding schrijft Trimborn dat Riefenstahl zelf als betrouwbare bron al in een vroeg stadium afviel. In zijn contact met haar kwam zij naar voren als een dwingende persoonlijkheid die de waarheid manipuleerde. Trimborn besloot het contact met haar stop te zetten, omdat zij hem zou kunnen weerhouden van een objectieve beschrijving. Maar ook hij ontkomt niet aan conclusies waarin het woord 'waarschijnlijk' centraal staat. Veel mensen hebben Riefenstahl na de oorlog willen beschermen door belastende feiten te verhullen of te verdraaien. Wat wel onomstotelijk vast komt te staan, is dat Riefenstahl niet de volledig apolitieke kunstenares was die zij zelf na de oorlog beweerde te zijn. Ze was weliswaar nooit lid van de NSDAP, maar in persoonlijke brieven aan Hitler gaf zij overduidelijk blijk van haar bewondering voor de politicus en zijn politieke ideeën. Daarnaast las Riefenstahl al in 1932 *Mein Kampf*. Over Hitlers ambities kan zij nooit onwetend zijn geweest. Uit meerdere bronnen blijkt bovendien dat ze een aantal joodse vrienden heeft geholpen. Zij moet wel op de hoogte zijn geweest van het lot dat deze mensen te wachten stond.
Een mooie vergelijking maakt Trimborn tussen Riefenstahl en Albert Speer, de architect die zichzelf in dienst stelde van Hitler. Beide creatievelingen zouden zichzelf uit egocentrisch opportunisme opzettelijk blind hebben gehouden voor de misdadige kanten van het nazisme. Omdat Hitler hun persoonlijke beschermheer werd, waren zij bereid hun ziel aan de duivel te verkopen. De ondertitel van de biografie is een verwijzing naar de doelgerichtheid van Riefenstahl: vóór alles wilde zij carrière maken. Dat zij zo succesvol was, kan volgens Trimborn alleen maar verklaard worden door de bijzondere status die ze van Hitler kreeg. Om dit punt te onderbouwen, bagatelliseert Trimborn een aantal aspecten uit haar leven. Bijvoorbeeld het succes dat zij had als danseres en actrice voordat zij Hitlers protégé werd. Op latere leeftijd oogstte Riefenstahl als fotografe opnieuw veel bewondering. Om over deze mysterieuze vrouw helderheid te verschaffen, was het voor Trimborn misschien noodzakelijk enige nuancering achterwege te laten. Niettemin is dit een zeer interessante studie naar een van de interessantste vrouwen uit de twintigste eeuw.

Marjonne Maan